

BESZÁMOLÓ A SÁROSPATAKI GÓTIKUS TEMPLOM 1964. ÉVI ÁSATÁSÁRÓL

I

A sárospataki r. k. templom nem tartozik ismert gótikus építményeink közé. Patak várának neve elhomályosította középkori történetének többi emlékét, így a templomot is, bár az a hely fontossága révén, egész megoldási módjával, méreteivel (40×17 m) nagyon fontos helyet foglal el a középkori Magyarország késő-gótikus templomai között, egyedül a Felvidék nagy polgárvárosainak templomaival mérhető (Lőcse-Levoča, Bártfa-Bardejov, Eperjes-Prešov, mindhárom Csehszlovákiában, stb.).

Feledésbe merülésének egyik nagyon fontos oka — a vár mindent elhomályosító nagysága és jelentősége mellett — a templom XVIII. századi átalakítása volt. Bár a XVIII. század vége nem hajtott végre rajta mindent elsöprő és egész voltából kiforgató átalakítást, a középkori képet mégis megszüntette. Az 1737-es tűzvész után el-falazták gótikus ablakainak a felét; leszakadt gótikus boltozata helyébe barokk boltozat került; eredeti szintjét kívül és belül is megváltoztatták, feltöltötték; régi déli tornyát használaton kívül helyezték, felső részét lebontották, külső képét pedig a felismerhetetlenségig eltorzították. Nyugati homlokzata elé új nyolcszögletes tornyot építettek. Ennél a toronynál megmutatkoznak a barokk korszak végénél helyenként jelentkező bizonyos historizáló törekvések, melyek már-már itt a neogótika emlékét idézik. Ez a torony az eredetileg déli toronnyal vagy hangsúlyos déli bejárati résszel és oromzatos homlokzattal bíró gótikus templom egész tömegét tönkretette, s feltűnő volta azzal a káros hatással is járt, hogy neogót jellegével — melyet bizonyos neogót átalakítások csak megerősítettek — a felületesebb szemléltőt még a templom alaposabb megnézésétől is elterelte.

A templomról — nagy jelentősége dacára sem — jelent meg egyetlen komoly-nak mondható publikáció. Most az Országos Műemléki Felügyelőség elhatározta helyreállítását, s ebben az évben indult meg a templomnak a helyreállítást megelőző ásatása. Ez a rövid beszámoló az idei ásatás és falkutatás eredményeit ismerteti. A templom egésze még a régészeti feltárás szempontjából is csak kezdeti stádiumban van, nem hogy tudományos értékelését véglegesnek lehetne mondani. De az eddigi kutatások eredményei is nagyon jelentősek. Ezek alapján az minden kétséget kizáróan kiderült, hogy a templom egyike a magyarországi késő-gótika legfontosabb emlékeinek. A barokk „elleplezés” alól előkerült az igazi gótika, s ennek értékét csak növeli, hogy míg legfontosabb gótikus templomaink nagy része a századforduló Európa-szerte is sokat romboló restaurálási törekvéseinek esett áldozatul (elegendő csak a Mátyás-templomra, vagy a Storno által tönkretett soproni emlékekre utalni, melyeknek már valódi részleteiről sem merjük elhinni, hogy valódiak), itt teljes tisztaságban kapjuk a gótikát, amit a barokk nem rontott el, csak elrejtett.

II

A TEMPLOM TÖRTÉNETE

Sárospatak gótikus plébániatemploma a középkorban Keresztelő Szent János tiszteletére volt felszentelve. Helyén valószínűleg már állt egy román templom is, a XIII. században ugyanis Patak plébániatemplomát úgy emlegetik, hogy az Keresztelő Szent János tiszteletére volt felszentelve. A védőszentek azonossága, s az az általános szokás, hogy a későbbi templom a legtöbb esetben a korábbi helyére épül, megerősíti ezt a feltevést.

A Keresztelő Szent János tiszteletére szentelt plébániatemplom több XIV. századi oklevélben is szerepel. S a falkutatás során előkerült XIV. század elejéről származó nagy mennyiségű gótikus faragvány is azt engedi sejteni, hogy itt a XIV. század első felében is jelentős építkezések folyhattak.

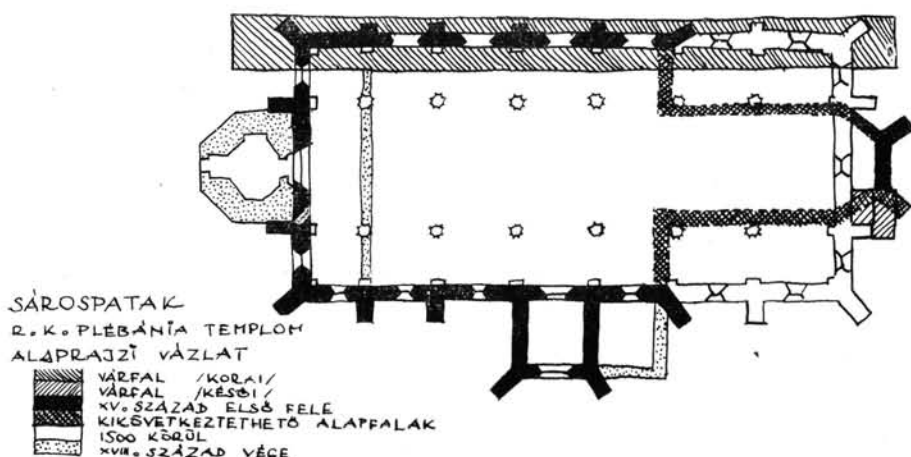
Ezekről a korai templomokról egyelőre konkrétabb adatok nincsenek. A következő év ásatásai feladata lesz, hogy a templom korai periódusait pontosan tisztázza. Mindenesetre Patak korai plébániatemplomának jelentőségére utal, hogy nem tartozott a helyileg illetékes püspökség fennhatósága alá, hanem közvetlenül az esztergomi érseknek volt alárendelve. Az eddigi kutatások szerint ez a privilégium általában csak a királyi kápolnákra vonatkozik. Itt azonban talán összefügg azzal is, hogy Patak hospes-település volt, ugyanis ezt a kiváltságot hospesek is megkaphatták.

A templom jelenlegi alakját a XV. század legvégén történő átépítéskor nyerte. Ez a XV. század végi templom magában rejti egy korábbi, a XV. század első felében épült templom maradványait is. Már ez a XV. század első felében épült templom is szerves része a város erődítményrendszerének. Északi fala ráépült magára a városfalra. Ezt az új kutatások alapján lehetett megállapítani, s elég nagy meglepetést jelentett. Eddig ugyanis szinte közhelynek számított, hogy a belső várost a XVI. században — 1534—1541 között — Perényi Péter erősítette meg kőfallal. Most derült ki, hogy a XV. század első felében ennek a kőből épített városfalnak már állania kellett, hiszen az ekkor épült templom északi fala már a városfalon áll.

A XV. század első feléből származó templom három hajós csarnoktemplom volt, két boltszakaszos, a nyolcszög három oldalával záródó szentéllyel. Déli oldalánál, a bejárati résznél, hangsúlyos építmény állott, melynek földszinti része a déli bejárat előcsarnokául szolgált, első emelete önálló kápolna volt, mely hatalmas gótikus ívvel nyílt be a templom belsejébe. Ez az épületrész eredetileg valószínűleg nem volt torony, hanem csak a későbbi időkben — a XVII. században — alakították át azzá. A XV. század első felében épült templom méretben hosszabb volt, mint későbbi átépítése. Szögletes szentélyzárásának alapfalai a későbbi szentély mögötti út burkolata alól kerültek elő.

A XV. század legvégén, már inkább az 1500-as évek körül, a templomot jelentősen átalakítják. Ekkor nyeri jelenlegi képét. Lebontják hosszú és keskeny szentélyét, s olyan három hajós csarnoktemplommá alakítják, mely a három hajó szélességében egyenes szentélyzáródással végződik. Az északi fal új kutatásai különösen jól szemléltetik ezt az átépítést. A falon eddig is látható volt a keletről visszaszámított második tengelynél egy ferde támpillér, mely a korábbi templom keleti zárófalát jelezte. A vakolatleverés után világossá vált, hogy ettől a támpillértől nyugatra, ahol eddig minden nyílás el volt falazva, hatalmas széles gótikus ablakok nyíltak; keletre pedig, ahol a szentélyt kibővítették 1500 körül, ezeknél keskenyebb és magasabb gótikus ablakok vannak, melyek megegyeztek a templom többi ablakával, és egyben bizonyítják, hogy ezek már mind a legutolsó középkori átépítéshez tartoznak. Az átépítéskor támrendszerét is bizonyos mértékig megváltoztatták. Ekkor készültek a ma

is meglevő nyolcszögletes, homorú oldalú pillérek, melyeknek alul négyszögletes, prizmás lábazata van. Különálló önálló fejezetük soha nem volt, hanem a boltozat bordái és a hevederívek egyszerűen a pillérek oldalaiból indulnak ki. Ezt bizonyítják a ma is meglevő hevederívek. A gótikus boltozat — sajnos — elpusztult. A barokk boltozat bordaíndításainak helyét is eltakarja. Ez a támasztórendszer nem pontosan a korábbi templom támasztórendszerének a helyére épült, hanem a kettő között kisebb eltolódás van. Ez az utolsó gótikus templom megtartotta az előző periódus déli kiemelt bejárati építményét, melynek nyugati oldalánál szögletes csigalépcső-torony vezetett az első emeleti kápolna szintjébe. A lépcsőtornyba a templom belsejéből nyílt bejárat. Ezt a lépcsőtornyot a XVIII. században elbontották, mert nem használták többé az első emeleten levő kápolnát, s így a lépcsőtorny feleslegessé vált. A lépcsőtorny alapfalait és alsó részét, benne hat teljesen épen maradt lépcsőfokkal, a most folyó ásátások hozták felszínre.

I. kép

Ez a legutolsó gótikus templom is hozzá tartozott a belső város erődítéséhez. Északi fala egyben maga a városfal volt. A falkutatás során itt négy lőrés került elő. Keleti falán — szentélyénél is — lőrések voltak. Itt volt ugyanis — a templom szentélye mögött — a város legfontosabb kapuja, s a kaput védő falsoros védelmére három lőrés szolgált a szentélyből. Egyedülálló és szokatlan megoldása ez templom és katonai erődítmény kapcsolatának.

A templom legutolsó jelentős átalakítása ez a XV. század-végi építkezés volt. A XVI. század első felében, mikor a mohácsi vész után a Perényiek lettek a pataki vár urai, velük együtt a templom is protestánsná lett. A protestáns idők azonban építészeti nem jelentenek nagyobb változásokat. — A XVII. század végén a templom ismét katolikussá lett. II. Rákóczi György halála után felesége, Báthory Zsófia, katolizált, s betelepítette a pataki várba a jezsuitákat. A Wesselényi-féle összeesküvés bukása után pedig I. Rákóczi Ferenc szabadonbocsátásáért az összes Rákóczi várba német katonaságot enged be, így Patakra is. Báthory Zsófia 1671-ben német katonaság részére engedi át a pataki templomot is, mint a vár erődítményének részét, s a katonaság teljes mértékben hadi célokra használja azt fel. A városi jegyzőkönyvekből eddig is ismert volt, hogy ekkor Stahrenberg gróf lezáratta a város ka-

puít, s helyettük a templomon vágatott át két olyan nagy kaput egymással szemben, melyen szekérrel is át lehetett hajtani. A templomon át vezető kettős kapu vette át a város kapujának szerepét. A németek a templom belsejéből ellenőrizték a város forgalmát. Ebből a kettős kapuból a déli íve eddig is látszott, zárókövén 1671-es dátummal, az északi kapu az új falkutatás során került elő. A Stahrenberg-féle epizód után, 1683 és 1686 között, Thököly szabadságharca alatt, újra a reformátusoké a templom. 1686-tól azonban már véglegesen a katolikusoké marad. Mária tiszteletére szentelték fel újból.

A templomon az utolsó nagy változás a XVIII. század végén történt. 1737-ben hatalmas tűzvész pusztított Sárospatakon, melynek a templom is áldozata lett. Ideiglenesen valamennyire rendbehozták utána, de 1779-re már annyira megromlott az állapota, hogy be kellett a templomot zárni. Ekkor megkezdik helyreállítását, 1787-re fejezik be teljesen. Déli bejáratí része fölé a tornyot nem építették fel többé, hanem egy ideiglenes harangláb után nyugati homlokzata elé építettek barokk tornyot. Ekkor épül a sekrestye is, a nyugati orgonakarzat, s valószínűleg ekkor — esetleg közvetlenül a tűzvész után — falazzák el az északi fal ablakait is. Ezzel egy időben nagyjából — a templomon kívül — talán városrendezési okokból, elég jelentős feltöltés keletkezik, kb. egy méter magasságban. Így a templom belsejébe lépcsőkön lehetett lemenni. Ezt a szintkülönbséget később megszüntették. A XIX. század elején a templom belsejét is törmelékkel töltötték fel.

III

A SÍREMLÉKEKRŐL

Az idei ásatás legfontosabb és legnagyobb feladata az volt, hogy megszüntesse a templom belsejében levő XIX. századi feltöltést. Ez meglepő eredménnyel járt, mert alóla nemcsak a későközépkori padló burkolata került elő meglehetősen jó állapotban, hanem ebbe a padlóba beleépítve több síremlék is. A síremlékek előkerülésére nem sok remény volt. Végrendeletekből, s más leírásokból ismertük, hogy a pataki templomba temették el például Perényi Pétert, Perényi Gábort, Ormosdi Székely Klárát, Ország Ilonát, Dobó Ferencet, Lórántffy Mihályt, Lórántffy Máriát, Lórántffy Zsuzsannát, II. és III. Rákóczi Zsigmondot, II. Rákóczi Györgyöt, hogy csak a néhány legfontosabbat említsem, s természetesen a mindenkori pataki udvar fő embereit is. Ezek mellett az írásos dokumentumok mellett ismert volt még a Pálóczi síremlék és Csernel György síremléke, s Perényi Gábor sírládájának töredéke. A templom XVII—XVIII. századi viszontagságos története alapján, mindezek dacára, az látszott valószínűnek, hogy itt épen megmaradt síremlékekre nem nagyon számíthatunk. A városi protocollumok 1671-ben azt jegyzik fel, hogy ekkor kihányják a templomból az ide eltemetett protestáns főurak címerét, zászlóit. Joggal gondolhattunk arra, hogy ez volt a sorsa a síremlékeknek is. Szombathi János pedig, aki végignézte a templom XVIII. századi helyreállítását, arról számol be, hogy 1787-ben sok régi sírkövet összetörtek, feldaraboltak, s részben felhasználták azokat az új padlózatához, mint például Ország Ilonáét, részben pedig kihordták törmeléként a templomból.

Mindezek ellenére nem pusztult el minden síremlék. S ma a sárospataki templom az egyetlen Magyarországon, ahol nagy számú síremlék eredeti helyén megmaradt, nem pedig másodlagos elhelyezésben. Ezek az előkerült síremlékek időrendi sorrendben a következők:

1. 1490-ből származó, német nyelvű, minusculás feliratú vörös márvány síremlék, mely régebbi, mint a templom utolsó gótikus periódusa. Így nem kerülhetett elő eredeti helyén, hanem megcsönkítva, másodlagosan használták fel az új burkolathoz.

2. *Sebesi Ferenc* síremléke 1565-ből. A síremléket várát ostromló katonát ábrázoló címer díszíti.

3. *Perényi Gábor* sírládájának egy második töredéke 1567-ből.

SÁROSPATAK Z. K. TEMPLOM
SEBESI FERENC SÍREMLÉKE

2. kép

4—5. *Dobó Ferencnek* és feleségének, *Kerecsényi Juditnak* kettős vörös márvány síremléke. A síremlék érdekessége, hogy Dobó Ferencnek megmaradt a végrendelete, melyben temetéséről és síremlékéről egészen aprólékos gonddal rendelkezik. Meghagyja, hogy a sárospataki templomba temessék el, felesége teste mellé, s állítsanak számukra közös síremléket „...vörös márvány kőből, kinek csinálására, ha Magyarországon mestere találkozik, jó, ha pedig nem találhatnák Bécsből, az vagy Lengyelországból hozasson mestert, ...melyen semmi kép faragás ne legyen, hanem az melyikünk mely aránt fekszik, az en szerelmes üdvezült feleségemmel fejünknel, avagy lábunknál, az hol szokás az czimernek lenni, czimerünk az aránt le-

FRANCISCŪ DOBODERVZKAPIETATE CELEBREM
CONTEGIT HOC MAR. MOR. IVNOQ. MAR. S. Q. DOLE
QVI STIRPE ILLVSTRI DOBOIANAETPALOCIANA
EGREDIENS FAVSTE LVCIS INIVIT ITER.

PATRE SATVS STEPHANOQ. TRĀSILVANICA CESSIT
SCEPTA AGRIÆ Q. TVCESDEPVLT ARCEGETVS
FILIVS HEROICINGRESSVS VESTIGIA PATRIS
BARSENSIS DEXTRA SORTE COMES MICVIT
CÆSARÆ MAIESTATI SVB SERVIIT ACRI
CONSILIO FORTI CORPORE MARTE GRAVI
MILITIAE. EXISTENS PRÆSE SVPREMVS ADISTRU
LITTORATVRCARŪ TERROR ET HORROR ERAT
SÆPIVS HOS FVDIT, VEL SIGNIS IPSIVS ILLI
CONSPECTIS TREPIDÆ TERGA DEDERE FVGE
ARCES LEVA FLEK HATVAN TESTANTE ABV NDE
QVANTVM PROFVERIT, PANNONA TERRATIBI
POST OPERĀ BELLO DARE CŪ CESSASSET OBARI
CONVVSOS MORBO FATATA SVPREMA SVBIT
DEFVNCTI DECVS EXIMIVM FLORESCEAT IN ORIS
PANNONICIS DONEC PONTVS HABEBIT ARVAS

GENEROSVS D. MICHAEL LORANT FFI DE SERKE SPĪSET MAGNIFĪ
QVONDA, D. FRANCISCI DOBODERVZKA ZC AFFINIS IVXTA TESTA
MENTARIA EIVS DISPOSITIONE AMORIS ET PIÆ RECORDATIONIS
ERGO HOC MONVMENTVM ANNO 1613 MENSE IVLIO F.F. 2

FLOS KERECHE NI DV KANYA FOLDVINO E ADAMIT
IVDITH ABHOC RVBEO CONTEGITV. TVMVLO
APTA MARITA VIRO, SACTO TIBI FOEDERE IVCTA EST
FRANCISCE HVNGARICI MARTIS ALVME DOB

PATRE LADISLAOKERECHE NI NATA CANVTQVEM
RECTOREM BELLII FORTIA CASTRA GYVLÆ
QVÆ POST QVÆ FREGIT TVRCARŪ ROBORA PASSÆ
MOX IBI MARS SEVO FVNERE SVBRIPVIT
TE BATHORI STEPHANQ. GËTISQVQ. GERIANOSRÆ
RARVS REX REGNI TERRA POLONA TVI
SANGVINE CONVNCTĀ RARA PIETATE SOROREM

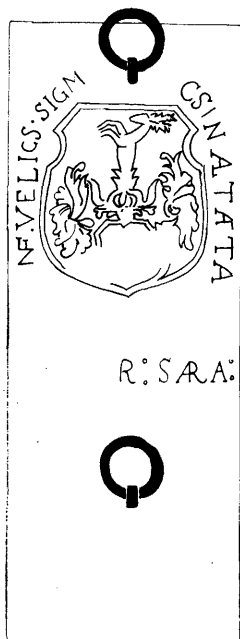
EX MVLTIS VNAM FOVIT AMORE FIDE
IMPIA TVRBA PERIT DIRIS DEVOTA PIORVM
EST IN CONSPECTV MORS PRECIOSA DEI
MORS PIA PRINCIPĪV VITÆ EST QVA DESINIT OÑIS
CVMQ. LABORE DOLOR, CVMQ. DOLORE LABOR
TV QVA FNCTA PIE SIS FATO VNIVS IN VNA
NOTICIAQ. DEI NOTICIAQ. TVI
HANC DEDIT ECCE TIBI CRIST^{VS} BON^{VS} OPTIMAMITH
DATTACHIAMQ. DIV PROTEGAT IRSE DOMVM

3. kép. Dobó Ferenc és Kerecsényi Judit síremléke, 1613.

gyön kifaragva,... De mind az én magam, mind az én szerelmes feleségömnek, atyánkról anyánkról való nemzetségünknek és magunk élete viselésének is állapotjáról való nemzetségünknek és magunk élete viselésének is állapotjáról való böcsületes emlékezetünk írás szerint ki legyön faragtatva... Mely írásnak módját és rendit, mint legyön, Malikoczy Gabrielt és Vásárhely Tamást, több böcsületes és jámbor szolgálmat, kik deáki tudományban clarealnak, hittem meg rajta, kéröm is őket, hogy ne legyen nálok elfelejtve...” — Az előkerült kettős síremlék egészen pontosan megfelel a végrendelet utasításainak: vörös márványból készült; nem díszíti alakos áb

SÁROSPATAK R.K. TEMPLOM

VELICS ZSIGMOND SÍREMLEKE

0 10 20 30 40 50 CM

4. kép

rázolás, csak az elhunytak címere; s 10—10 pár latin nyelvű distichon dicsőíti rajta az elhunytakat és szüleik érdemeit. A végrendelet előírásainak pontos megtartása rendkívül fontos lehetett, mert — bár Dobó Ferenc már 11 éve halott volt — Lórántffy Mihály, aki 1613-ban állíttatta a síremléket, mint a pataki vár új ura és a Dobó család rokona, külön feliratban jegyezteti fel, hogy ezt a síremléket a végrendelet szerint készítette.

6. *Maykóci Gábor* síremléke 1602-ből. Ezt a síremléket feliratán kívül még címer sem díszíti. Maykóci Gábor Dobó Ferenc udvarának egyik fő embere volt, akit előbb idézett végrendeletében azzal bízott meg, hogy síremlékére majd ő készítse el

a latin nyelvű felíratot. Dobó Ferencnek ez a kérése már nem teljesülhetett, mert Maykóci Gábor 1602-ben, vele egy esztendőben, meghalt.

7. *Árki András* síremléke 1614-ből. A síremléket az elhunyt címere díszíti, bal oldali mezőjében mancsában pallost tartó oroszlánnal, jobb oldali mezőjében kezében pallost tartó páncélos katonával.

8. *Ibrányi Mihály* családjának síremléke 1621-ből. Ibrányi Mihály I. és II. Rákóczi György környezetéhez tartozó fontos személyiség volt, Nagyvárad kapitánya, aki Várad ostrománál esett el. A síremlék érdekessége, hogy felirata már magyar nyelvű.

9. *Velics Zsigmond* síremléke a legkésőbbi, már a XVIII. század elejéről származhatik, bár egyelőre pontos évszámát nem ismerjük. Címer díszíti ágaskodó szarvassal, de az egész már nagyon keveset őriz a síremlékek megszokott formáiból. Két vas emelő karikájával már inkább a kripták fedelére emlékeztet.

Ezek a nagyjából épen előkerült síremlékek. Mellettük nagyon sok a töredék is, s megtaláltunk egy olyan XVIII. századi padlórészt, amelyet síremlékekből állítottak össze, csak ezek a síremlék-darabok írásos részükkel lefelé vannak fordítva.

A síremlékek mellett több kripta lejárata is előkerült. Ezek közül ebben az évben kettőt nyitottunk fel, két későt, a XVIII. századból származót. A többi kripta felnyitására 1965-ben kerül sor.

IV

Az 1964. évi ásátások nem jelentik a templom ásátásának befejezését. Az ásátás a következő évben folytatódni fog. Az idei kutatás célja az volt, hogy tisztázza a fennálló falak különböző építési periódusait, hozza napfényre az elfalazott építészeti részeket, s tegye szabaddá az utolsó későközépkori padlószintet. Ezek a célok nagyjából meg is valósultak. A fennálló falak falkutatása alapján, s a kiásott csigalépcsőtorny és korábbi szentély alapján ma elég világosan kezd már kibontakozni a két utolsó gótikus építési periódus, bár a korábbi templom szentélyének kutatását még tovább kell folytatni a templom belsejében is. S a XIII. és XIV. század építkezéseiről pedig egyelőre még semmi konkrét nyomunk sincs. Megoldást ezekben a kérdésekben csak a templom belsejének teljes feltárása fog hozni. — A legutolsó későközépkori szintet is megtaláltuk a templom belsejében, egy méteres feltöltés alatt, XVI—XVII. századi síremlékekkel. A pillérek lábazatánál azonban világosan látszik, hogy az utolsó gótikus templom padlószintje ennél még 30—40 cm-rel lentebb lehetett, vagyis egyelőre még nem ismerjük a templom utolsó periódusának eredeti szintjét sem. S a templom körül szélesebb területen még semmiféle kutatás nem történt. Mindezek bizonyítják, hogy az itt elmondottak mennyire csak előzetes jelentést adhatnak a templomról, adalékokat egy későbbi összefoglalás számára, melyeket bővíteni fog, s több szempontból kiegészíteni, esetleg meg is változtatni a következő év nagyobb méretű ásátása*.

Sárospatak 1964. október.

* Ezeket az eredményeket a további ásátások és falkutatások módosították. Előkerültek a román és koragótikus periódusok maradványai; s a kutatások a XV—XVI. századi építkezéseket is más megvilágításba helyezték.

Budapest, 1966. április.

A TEMPLOMRA VONATKOZÓ IRODALOM

A sárospataki r. k. templom építéstörténetével egyetlen komoly igényű tanulmány sem foglalkozik. *Szombathi János* (*Historia scholae seu collegii Sárospatakiensis, Monumenta Protestantium Hungariae Ecclesiastica, Sárospatak, 1860*) az első, aki részletesebben foglalkozik a templommal, számára azonban az építéstörténet csak annyiban lényeges, hogy be tudja vele bizonyítani: a templom már a protestáns időkben épült, s hogy a katolikusok így jogtalanul bitorolják. Ennek érdekében nem a meglévő hiteles adatok alapján próbál meg egy történeti képet rekonstruálni a templomról, hanem előre felállított elképzeléséhez keres — sokszor nagyon is kétes értékű — bizonyítékokat (az 1519-ből származó Pálóczi síremléket jezsuita hamisítványnak tartja pl). Műve értéke — téves megállapításai ellenére is — nagy, mert a XVIII. század végén szemtanúja a templom átépítésének, s az erre vonatkozó megjegyzései lényegesek és döntők. *Szinyei Gerzsonnak* (*A sárospataki ev. ref. egyház templomairól, Sárospatak, 1896.*) a múlt század végén megjelenő könyve a templomról tulajdonképpen nem lép túl Szombathi koncepcióján, szövegében is erősen használja Szombathi művét és kiadatlan kéziratait. — S ezen a két könyvön kívül részletesebben senki sem foglalkozott a templommal, legfeljebb egy-egy a várral foglalkozó tanulmányban megemlítik. Ezek közül a legértékesebbek *Divald Kornél* és *Lux Géza* megjegyzései, akik ötletszerűen, de helyesen, felvetik a pataki templom kapcsolatát a felvidéki nagy polgárvárosok plébániatemplomaival. (*Divald Kornél: A sárospataki vár, MMÉEK, 1902., különlenyomat; Lux Géza: Sárospatak műemlékei, Magyar Építőművészet, 1944. szeptember.*)

XVI—XVII—XVIII. századi történetére fontos adatokkal szolgálnak a városi protocollumok (Tiszáninnyi Ref. Egyházkerület Levéltára, Sárospatak). Az 1737-es égésre vonatkozó adatot *Balassa Iván* kiadta (Újabb adatok a sárospataki vár történetéhez, Borsodi Szemle, 1960., IV. (1—2).

A templomnál egyetlen ásatás történt, a szentélyen kívül, a várfalak helyreállításánál. Itt *Détshy Mihály* megtalálta a korábbi szentély egyik támpillérét, melyből már következtetett a szentély alakjára. (Beszámoló a sárospataki vár helyreállítási munkálatairól, Műemlékvédelem, 1959/2.)

Dobó Ferenc végrendeletét kiadta *Radvánszky Béla* (*Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században, III., Bp., 1879., 192—216.*)

A királyi kápolnákról *Jankovich Miklós* ír Budakörnyék plébániái és a királyi kápolnák intézménye című tanulmányában (Budapest Régiségei, 1959).

Molnár Vera